

ջավոր մեթոդների ու սկզբունքների կիրառումով՝ բնագրի գրականագիտական, լեզվաբանական, պատմագիտական և այլ չափանիշների ծավալումներով:

Վերջապես, ո՞վ է Ֆելիքս Նևը և ինչո՞ւ է իր գիտական ուսումնասիրության առյուծի բաժինը նվիրել հայոց պատմությանը:

Ծնվել է Բելգիայի Դաթ քաղաքում, սովորել Լուվենում, Բավարիայի Պոյ և Մյունխենի ուսումնական կենտրոններում, Փարիզում աշակերտել է նշանավոր փիլիսոփաների: 1838-ին ստացել է փիլիսոփայության դոկտորի աստիճան, 1841-ից դասախոսել է Լուվենի համալսարանում: 1844-ին հրատարակում է «Նե-րածություն արևելյան մատենագրության ընդհանուր պատմություն», 1841-ին հայկական շարականներ, 1855-ին «Թովմա Մեծովեցու պատմությունը», 1886-ին «Քրիստոնյա Հայաստանը և նրա մատենագրու-թյունը», 1888-ին «Հայ գրականության մի քանի արժանահիշատակ հրապարակումները» և այլ գործեր:

Ֆ. Նևը Ռեյնոյի և Լանգուայի երաշխավորությամբ որոշ ժամանակ սովորում է Մխիթարյանների ճեմա-րանում՝ հայերեն և արևելյան լեզուներ:

Մխիթարյան ծխախոտի երկուհարյուրամյա գրական գործունեությունն արտացոլող հորելայնա-կան մատենաշարում Վ. Դ. Սարգիսյանը, թվարկելով մինչև 1860-ական թթ. Մխիթարյան կրթական հաստա-տություններում հայերեն և արևելյան լեզուներ ուսումնասիրած եվրոպացի գիտնականների, գրողների, քաղաքական գործիչների անունները, 15-րդի տակ ներկայացրել է Ֆելիքս Նևին. «Ե. Անդամն է Լուվենի Համալսարանի արևելեան լեզուաց ուսուցիչը՝ Փելիքս Նև: Պելճիացի աստուածաբանս էր նոյնպես հմուտ սանոկրիտ և հայ լեզուաց, զորս կատարելագործած էր ի Պարիզ: Բազմարդիւն հայագետս մինչ-դեռ համեստութեան քողին տակ ծածկուած Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հնագոյն գանձերու թարգմանու-թիւններովն և ուսումնասիրութեամբը կը զբաղէր, յամին 1864 Յունիս 15 գրած նամակով Բեյնոյ և Լանգ-լուայ խնդրամատոյց կը լինէին ի Վենետիկ՝ Ս. Ղազարու ճեմարանին, որպէս զի ընդունի Փ. Նևի պէս ազ-նիւ գիտնականն իր Կաճառին մէջ: Ուստի նա - որ այդ ժամանակ Մուրատեան դպրոցի Մխիթարեաններու քով յաճախելով անոնց համակրութիւնն եւս լիովին գրաված էր - առանց դժուարութեան կը յողանար Հայ-կական ճեմարանին. տածելով մինչեւ իր կենաց վերջը անկեղծ բարեկամութիւն, և թղթակցութիւններ փո-խանակելով հայագիտութեան վերաբերեալ իր այն չքնաղ երկասիրութեանց համար, որոց մեծապէս կը պարտի հայ ազգը» (Վ. Դ. Սարգիսյան. Երկուհարյուրամեա գրական գործունեութիւն Վենետիկի Մխիթա-րեան Միաբանութեան, Վենետիկ, 1903, էջ 383):

Ա. Դոլուխանյանն իր առջև խնդիր է դրել նորովի գնահատել եվրոպական հայագիտության արժեքնե-րը. որովհետև, ըստ նրա՝ «Այսօր, երբ տարիների հեռավոր ուշադիր դիտում է հայագիտության անցած ճանապարհը, զատում այդ բնագավառի երևելիներին, ուղղակի պարտավոր է հաջորդ սերնդին հայոց լեզվով ներկայացնելու հայագիտության նվաճումները իրենց տքնաջան, անկողմնակալ ջանքերով ապահովված մարդկանց, հատկապես նրանց մեջ առանձնացնելով օտարազգիներին, որոնք հանուն մարդկության շահերի լծվել են այդ շնորհակալ գործին» (Ա. Դոլուխանյան, նշվ. աշխատ., էջ 9):

Այստեղ պիտի նկատի ունենալ նաև այն հանգամանքը, որ XIX դարի եվրոպացի հայագետների մանա-վանդ Մխիթարյան մեծերի՝ գիտական բովով անցած հարուստ ժառանգությունը (մասնակի վերապահում-ներով) խորհրդանշի շրջանում հանիրավի անուշադրության էր մատնվել կամ դուրս մղվել զաղափարա-կան. դավանական ու դավանաբանական անցանկալի «իզմ»-երի պիտակավորումների անվան տակ, այլև, ընդհանուր առմամբ, ապաքաջակերպում էին այդ ուղղության եղած ձեռնարկումները, գիտական ուսում-նասիրությունները, թեև կան նաև առանձին բացառություններ, օրինակ՝ Խ. Դաշտենցի «Բայրոնը և հայե-րը» (1949), ինչպես և նրանց մասին տրվել են հանրագիտարանային որոշ տեղեկություններ, եղել են հրա-պարակումներ, վերահրատարակվել նույնիսկ բառարաններ:

Մերժվել են ոչ թե առանձին անհատներ, այլ գիտակրթական մեծ ու փոքր օջախներ, այդպես էլ հպան-ցիկ նշվել են եվրոպական այն համալսարանների անունները, որոնք ունեցել են հայագիտական ամբիոն-ներ. որտեղ գիտական աշխատանք են ծավալել ինչպես Արևելքի, այնպես էլ հայ ժողովրդի պատմության հայտնի մասնագետները:

Քաղաքական այս հախուռն թոհուրոհի մեջ հիշվել են միայն համեմատական լեզվաբանության մեկ-եր-կու ներկայացուցչի անունները Բուպա. Պետերման, Դյուբոնան, Մեյե և ուրիշներ: Իսկ հայ եկեղեցու պատ-մության մեծ ջատագով Ֆելիքս Նևը իր գիտական ժառանգությամբ և զաղափարական ուղղվածությամբ դիտվել է իբրև թշնամանք սերմանող հետադեմ փիլիսոփա, աստվածաբան:

Պետականորեն իրականացվող այս գռեհիկ քաղաքականության սուր սլաքը ուղղված էր հատկապես գերմանական, իտալական, ֆրանսիական հայագիտական կենտրոնների դեմ, որովհետև նրանցից շատե-րը գործում էին նաև ֆաշիզմի տիրապետության տարիներին և մանավանդ, որ նրանք հիմնավորել են հա-յերի պրիակյան ծագումը՝ ապացուցելով, որ դրանք վկայված են հին ասորական, պարսկական, հայկական և այլ աղբյուրներում (Ն. Աղոնց, Ա. Աբեղյան, Դ. Ասատրյան և ուրիշներ):

Այդ ծայրահեղ մոտեցման վտանգավոր դրսևորման արդյունքում բուհական և դպրոցական ծրագրերից ու դասագրքերից ոչ միայն դուրս են մղվել Մխիթարյանները, այլև արևմտահայ շատ գրողներ, հասարա-կական-քաղաքական գործիչներ, իսկ ավելի զավեշտականը գրական արևմտահայերենը բարբառ համա-րելն էր: Մխիթարյանները հիշվել են միայն որպես կրոնաավատական հետադիմական քաղաքական հո-սանքի և գրական ռոմանտիզմի ներկայացուցիչներ ու ենթարկվել սուր քննադատության:

Ա. Դոլուխանյանը միանգամայն ճիշտ է նշում, որ Հայաստանում այսօր գործում են գիտական խոշոր

կենտրոններ՝ ակադեմիա, համալսարաններ, ինստիտուտներ, ամբիոններ, հայագիտությունը ապրում է իր ծաղկման շրջանում, և որ հենց Հայաստանն է իրոք հայագիտության ու հայերենագիտության բուն օրրա-նը, հետևապես՝ պետք է տրամագծորեն վերանայել եվրոպացի և եվրոպայում ուսում առած հայ գիտնա-կանների ժառանգության ուսումնասիրությունը:

Գրականագետը ընդհանուր գծերով ներկայացրել է Ֆելիքս Նևի հայագիտական ուսումնասիրություն-ները՝ մանրակրկիտ վերլուծության ենթարկելով «Քրիստոնյա Հայաստանը և նրա մատենագիտությունը»:

Անդրադառնալով Ֆ. Նևի հայ գրականության պատմության երեք շրջաբաժանմանը՝ Ա. Դոլուխանյանը դրանք ներկայացրել է հետևյալ բաժիններով՝ ա) «Հայ մատենագիտության ընդհանուր նկարագիրը, լե-զուն և այբուբենը», բ) «Ազգային առաջին գրողներն ու հին թարգմանիչները», գ) «Գրականության վերած-նունդը խաչակիրների ժամանակաշրջանում», դ) «Հայագիտական նոր կենտրոններ ժամանակակից դա-րերում և եվրոպական հայագետները»:

Ու թեև Նևի ուսումնասիրության աղբյուրները և գիտական հիմքը հայ մատենագիտությունն է, հայոց պատմությունը՝ սկսած վաղնջական ժամանակներից մինչև XIX դարի վերջերը, և քննության է առել այն-պիսի հարցեր ու խնդիրներ, որոնք թվում են հանրածանոթ, բայց և այնպես բելգիացի հայագետի պարբե-րացումները մեծ հետաքրքրություն են ներկայացնում ընդհանրապես, մանավանդ գրականության վերած-նունդը խաչակիրների, Մխիթար Սեբաստացու և Մխիթարյանների ու նրանցից հետո ընկած հայագիտա-կան նոր կենտրոնների ստեղծման շրջաններում:

Հատուկ պատկառանքով է նշում, որ Ֆ. Նևը ոչ թե թվարկել, այլ մեկ առ մեկ արժեքավորել է Մխիթա-րյան լուսամիտ ու գրապաշտ վարդապետների ներդրումները՝ գիտական, թարգմանական, գեղարվեստա-կան գրականության ստեղծման ուղղությամբ և նրանց ջանքերով կուտակված այն ահռելի գանձերը, ո-րոնք ներկայացնում են Ասորեստանի, Հունաստանի, Հռոմի, Եգիպտոսի, Պարսկաստանի և այլ երկրների մշակույթների պատմությունը (արձանագրություններ, մագաղաթյա մատյաններ, գրքեր, կարգագրեր, ա-վետարաններ, դրամներ և այլն): Մխիթարյանների անունն ու հռչակը ավելի են պանծացրել հին բնագրե-րի թարգմանական կամ վերականգնողական գիտական հրատարակությունները, որը և 1800 թ. առաջին տասնամյակում կոտրում են գերագույն կամքը, եվրոպան նվաճած Նապոլեոն Բոնապարտի, որը հատուկ հրովարտակով ոչ միայն խրախուսում է Մխիթարյանների գործունեությունը և ի հաստատումն դրա՝ 1810 թվականի օգոստոսի 17-ին հայկական ուսումնական սովորական կաճառը հռչակում է Ակադեմիա:

Բելգիացի հայագետն, անշուշտ, գիտեր այդ մասին, բայց նրան հետաքրքրել են նրանք, ովքեր արդեն իրենց գործունեությամբ ու գիտական վաստակով դառնում էին եվրոպական գիտական մտքի հավասարա-զոր անդամ:

Պրոֆ. Ա. Դոլուխանյանը հաշվի է առել նաև այն կարևոր հանգամանքը, որ Ֆ. Նևը անծանոթ է հայ հա-սարակայնությանը, նույնիսկ գիտական աշխարհին, և մեծ տեղ է հատկացրել նրա ընտրած թեմատիկ շրջանների բնութագրմանը՝ նշելով հայ մատենագիտության հայտնի դեմքերի, գրողների ու գիտնականնե-րի, այլ կերպ՝ հայ ժողովրդի մտավոր հանճարի տված այն նվաճումներն, որն այնքան սիրով ներկայաց-րել է օտարազգի հայագետը:

Ա. Դոլուխանյանի այս գիրքը լուրջ ներդրում է եվրոպական հայագետների ստեղծած արժեքների՝ նրանցից առավել նշանավորների գիտական գործունեության ուսուլմնասիրության ասպարեզում:

Ա. Մ. ՍԱՀԱԿՅԱՆ
Բանասիրական գիտությունների
թեկնածու, դոցենտ

ՎԵՐՈՒՆԵ ՍՎԱԶԼՅԱՆ . .

«Հարյուց յերասարանութուն. Սկանառես վերապրողների վկայություններ»,
Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գիտություն» հրատ.,
2000, 500 էջ

Պատիվ ունեմ ներկայացնելու բանասիրական գիտությունների դոկտոր Վերոնիկե Սվազլյանի աշխա-տանքը՝ «ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅՈՒՆ. Սկանառես վերապրողների վկայություններ», Երևան, ՀՀ ԳԱԱ «Գի-տություն» հրատ., 2000: Սա ազգագրական, պատմական, իրավական առումներով կոթողային աշխատու-թյուն է: Այն հեղինակի տարիների գիտահետազոտական արժեքավոր և բեղմնավոր գործունեության պսակն է: Նրա աշխատասիրությամբ են հրատարակվել մի ամբողջ շարք հատորներ, այդ թվում՝ «Տարոն-Տուրուբերան» (1984), «Վան-Վասպուրական» (1998), «Մուսա լեռ» (1984), «Կիլիկիա. Արևմտահայոց բա-

նավոր ավանդությունը» (1994), «Մեծ եղեռն. Արևմտահայոց բանավոր վկայություններ» (1995), «Մեծ եղեռնը արևմտահայոց հուշապատումներում և թուրքալեզու երգերում» (1997, ռուս. 1997, անգլ. 1999), «Պոլսահայոց բանահիստությունը» (2000): Նա միայնակ և անձնական ուժերով փրկել է թե՛ հիշողություններ և թե՛ մշակութային ժառանգություն, որոնք այլ կերպ կորած կլինեին:

Այդուհանդերձ, իր կյանքի կարևորագույն գործը չի մահմանափակվում տեսական և գիտական շրջանակներով: Կատարված աշխատանքն ունի հսկայական գործնական նշանակություն, քանի որ այն ուղղակի և համոզիչ ապացույցն է Հայոց ցեղասպանության և այն մշակույթի, որը ոչնչացավ Ցեղասպանությամբ: Ձայնագրություններով, տեսագրություններով և գրառումներով վավերացված հիշյալ վկայություններն ապագա սերունդների համար փրկված են անհետ կորստից: Վկայությունները համոզիչ են ոչ միայն իրենց բուն բովանդակությամբ, այլև դոկտոր Սվազյանի մանրակրկիտ, տքնաքննած աշխատանքի շնորհիվ: Ավելի քան 600 ականատես վերապրողների ցնցող վկայությունները նույնիսկ թերահավատներին կհամոզեն, որ Հայոց ցեղասպանությունն անժխտելի փաստ է: Դոկտոր Սվազյանը նվիրաբերել է իր կյանքը, եռանդը, տաղանդն այս գործին, որպեսզի այս անգնահատելի վկայությունները չանհետան: Եվ հենց միայն սրա համար նա նվաճել է իր արժանի տեղը հայ մշակույթի և Հայ Դատի մեծերի շարքում: Մտավորական իր կյանքի ընթացքում կարող է ներկայացնել մեկ կան երկու գիրք, սակայն հետևողականորեն 45 տարիների ընթացքում իրականացնել այսպիսի բեղուն և որակյալ աշխատանք՝ բացառիկ նվաճում է: Ճիշտ կլինեք, եթե նա ճանաչվեր որպես իր կյանքն իր ազգին նվիրաբերած անհատ:

Սույն հատորի ականատես վերապրողների վկայությունները, ներառյալ գիտական Ներածությունը, Պատմաբանագիտական ակնարկը, վերապրողների և նյութերի տեղեկատվական ծանոթագրությունները, վերապրողների լուսանկարները, ազգագրական նյութերը, հայերի տեղահանությունն ու ցեղասպանությունը պատկերող քարտեզը հիմնարար երախտիք են գիտությանը:

Ես դիտարկում եմ այս աշխատանքը երեք տեսանկյունից. որպես լեզվաբան, որը զբաղվել է ազգագրական աշխատանքով, որպես իրավաբան, որը զբաղվել է մարդու իրավունքների հարցերով և որպես հայագետ, որը տարիների ընթացքում զբաղվել է այս ոլորտի գրականությամբ: Ազգագրական տեսանկյունից այս խնամքով կազմված հատորը հարուստ է այնպիսի մանրամասնություններով, որոնք անսպառ նյութ են հաղորդում Արևմտյան Հայաստանի՝ այժմ անհետացած համայնքների լեզվաբանական և մշակութային ուսումնասիրությունների համար: Մասնավորապես արժեքավոր են դոկտոր Սվազյանի ձայնագրած, տեսագրած և գրառած Ցեղասպանությանն առնչվող երգերն ու ողբերը: Իրավական առումով վկայությունների յուրահատկությունն ու առանձնահատկությունը, դոկտոր Սվազյանի խորագիտակ մեթոդոլոգիական մոտեցմամբ, հատորը դարձնում են համոզիչ վկայություն և ցուցմունք:

Հավաքված լինելով այդքան բազմաթիվ ականատես-վկաներից, որոնք ներկայացնում են ավելի քան 70 հայկական քաղաքներ ու ավաններ, ժողովածուն կարծես միահյուսում է Ցեղասպանության ամբողջական պատկերը: Այս վկայությունները լրացնում են միմյանց և ոչ մի կասկած չեն թողնում, որ հայերի ոչնչացման ծրագիրը՝ ղեկավարվել է թուրքական կառավարության կողմից: Այս վկայություններն արժանի են թարգմանվելու տարբեր լեզուներով, այդ թվում՝ թուրքերեն՝ ցրելու համար Ցեղասպանության փաստի առնչությամբ թերահավատների և բանավիճողների մոտ դեռևս առկա կասկածները: Հայագիտական առումով սա մի եզակի աշխատություն է, երբ նման հետևողականությամբ առաջին անգամ գրանցվել և հրատարակվել են վերապրողների անմիջական վկայությունները:

Այս աշխատությունը հրատարակվելով Ցեղասպանության 85-րդ տարեդարձին, երբ ցավով փաստում ենք վերապրող սերնդի անդառնալի հեռացումը, շնորհակալ ենք այս վկայությունները և մեր մշակութային ժառանգության այս հատվածը մոռացումից փրկելու դոկտոր Սվազյանի մեծ նվիրվածությամբ իրականացրած ջանքերի համար:

Բոլոր նրանց համար, ովքեր ճանաչել կամ մեծացել են վերապրողների շրջապատում և լսել են նրանց պատմությունները, այս գիրքը հիշեցում է նախորդ սերնդի կողմից չարված աշխատանքի և ի սպառ կորած վկայությունների ու մշակույթի մասին: Ապագա սերունդները, որոնք անմիջական առնչություն չեն ունենալու հիշյալ ավանդությանը, սույն աշխատությունը կլինի նրանց՝ իրենց անցյալի հետ կապող բացակա օղակը:

Հարգանքով՝
ԹՈՄԱՍ ՍԱՄՈՒԵԼՅԱՆ
Փենսիլվանիայի համալսարանի լեզվաբանության դոկտոր,
Հարվարդի համալսարանի իրավագիտության դոկտոր
ԱՄՆ. (Անգլերենից թարգմանեց Տիգրան Ծովիկյանը)

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՍԵՎԱԿ ԱՐՁՈՒՄԱՆՅԱՆԸ ՀՀ ԳԱ ԹՂԹԱԿԻՑ ԱՆԴԱՄ 4

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ԱԵԼԻՏԱ ԴՈԼՈՒՍՆՅԱՆ
ՀԱՍԵՍԱՏՈՒԹՅԱՆ ՀՁՈՐ ՆԵՐԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆԸ 5

РУЗАН ТАТЕВОСЯН
В КРУГУ РОМАНТИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ 8

ՅՈՒ. Գ. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ
ԱԲՈՎՅԱՆՈՎ ԽԱՆԴԱՎԱՌՎԱԾ 16

ԳԱՅԱՆԵ ԴԱՐԲԻՆՅԱՆ
ԳԱՎԱՌԱԿԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԽՆԴԻՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՏԵՍԱՆԿՅՈՒՆԻՑ 21

ԹԱՄԱՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏՅԱՆ
ԿՈՆՍՏԱՆԴԻՆ ԿԱՐԱՊԵՏԻՄ ԵՒԼԻԻԸ - ՇԱՀՆԱԶԱՐՅԱՆ ՀՏՄԲԱԾԻ ԽԱՇԱՆ (1857-1940) 24

ՀԱՍՄԻԿ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ
ԱԿՆԱՐԿՆԵՐ ՊԱՐՈՒՅՐ ՍԵՎԱԿԻ «ԱՆԼՈՒԼԻ ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ»
ՊՈԵՄԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 33

ԱՅԾԵՄԻԿ ԿՈՐԿՈՏՅԱՆ
ԽԱՇԱՏՈՒՐ ԿԵՍԱՐԱՅՈՒ ԲԱՆԱՍԵՂԾԱԿԱՆ ԱՎԱՆԴԸ 38

ՌՈՒԶԱՆ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ
ԲԱՅՐՈՆԸ ԵՎ ՄԻԻԹԱՐՅԱՆՆԵՐԸ ՉԱՐԼՁ ԴԱՌՄԵԹԻ ԳՆԱՀԱՏՄԱՄԸ 41

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

ԱՆԱՀԻՏ ՄՈՒՐԱԴՅԱՆ
ՆԱԽԴՐԱՎՈՐ ԵՎ ՆԱԽԴՐՈՒԹՅԱՄԸ ԿԱՌՈՒՅՑՆԵՐՈՎ ԳՈՅԱԿԱՆԱԿԱՆ
ԲԱՌԱԿԱՊԱԿՅՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՌՈՒՅՎԱԾՔԱՅԻՆ ՈՒ ԳՈՐԾԱՌԱԿԱՆ
ԱՌԱՆՉՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԳՐԱԲԱՐՈՒՄ 44

ԷՄՄԱ ՄԵԼԲՈՆՅԱՆ
ԴԵՐԱՆՎԱՆ ԳՐԱԲԱՐՅԱՆ ԶԵՎԵՐԻ ԳՈՐԾԱԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՍՏԵՓԱՆ ԶՈՐՅԱՆԻ
«ՎԱՐԱԶԴԱՏ» ՊԱՏՄԱՎԵՊՈՒՄ 48

ԿԱՐԻՆԵ ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ
ԳՈՒՅՆԵՐԻ ՄԵԾԱՐԵՆՅՅԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴԸ 51

ԱՐՎԵՍՏԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՌՈՄԱՆՈՍ ՍԱՀԱԿՅԱՆ
ՎԵՀԸ ՈՐՊԵՍ ԳԵՂԱԳԻՏԱԿԱՆ ԿԱՏԵԳՈՐԻԱ 56